

How to Realize Common Will Among Organizational Agents: A Conceptual Model Based on Sadrian Philosophy¹

Armin Mansouri²

Hamidreza Mohammadi³

Abstract

The presence of a common will among the members of any organization significantly enhances both the qualitative and quantitative dimensions of its productivity. The realization of such a shared will depends on a wide range of factors—social, psychological, physical, internal, and external—which must be examined from multiple disciplinary perspectives.

This study seeks to draw upon Sadrian philosophy in order to propose a framework for the realization of a common will among organizational agents. The research addresses this question through an analysis of the process of human action grounded in the foundational principles of Sadrian thought. The findings indicate that the emergence of a common will can be expected when several key conditions are met: a homogeneous structure (*shākeleh*)—comprising both temperance in ingrained traits (*malakāt*) and shared beliefs—common understanding derived from shared cognitions, a shared body of accumulated knowledge and experience, growth within a unified social context accompanied by convergent social pressures, and the operation of motivating faculties under the full governance of practical reason. Moreover, the study shows that the degree to which agents actualize rationality directly corresponds to the degree to which a common will is realized, with minimal deviation. Finally, the research presents a conceptual model outlining the process through which a common will may be formed.

¹ . **Research Paper**, Received: 12/1/2025, Confirmed: 3/11/2025.

² . Assistant professor, University of Tabriz, Tabriz, Iran, (mansouri.a1373@gmail.com) (Corresponding author).

³ . PHD in Industrial Management, Yazd University, Yazd, Iran, (hamidrezamoh@gmail.com).

Keywords: Productivity, Common Will, Sadrian Philosophy, Action, *Shākeleh*.

Introduction

The existence of a common will among the members of an organization plays a crucial role in enhancing productivity, both qualitatively and quantitatively, in alignment with organizational goals. Increasing productivity has always been one of the central concerns of organizations. Fundamentally, an organization achieves success and improved productivity when its members act in pursuit of a unified objective—that is, when a *common will* is established. In practice, however, organizations frequently encounter obstacles such as conflicting interests, multiple and sometimes competing goals, and even when goals are formally shared, inconsistencies and incoherence in decision-making and action. Given that Sadrian philosophy offers a detailed and systematic account of the nature of will and the stages of human action, this research seeks to employ its conceptual resources to explore how a common will among organizational agents may be realized. Within the Sadrian framework, some stages involved in the emergence of human action function as transitional phases, facilitating movement toward the realization of action. Others, however, are foundational, constituting the essential basis upon which action is realized. The central claim of this study is that the realization of a common will must be sought in these foundational elements of will, rather than in merely transitional stages.

In addition to these foundational elements, another crucial factor plays a decisive role: the functioning of motivating faculties under the dominance of practical reason. Based on this perspective, the author proposes that the factors most conducive to the formation of a common will—particularly one characterized by minimal deviation—can be summarized as follows:

1. Temperance in ingrained traits (*malakāt*), as the first component of a homogeneous structure (*shākeleh*)
2. Common understanding derived from shared cognitions
3. Common beliefs, as the second component of the homogeneous structure
4. A shared accumulation of knowledge and experience
5. Growth within a unified community, accompanied by convergent social pressures
6. The operation of motivating faculties under the complete dominance of practical reason

Temperance in Ingrained Traits (as the First Element of the Homogeneous Structure)

From the author's perspective, temperance in ingrained traits constitutes a fundamental pillar in the realization of a common will. Other factors—such as shared understanding, common beliefs, and shared knowledge and experience—are, in various ways, dependent upon this temperance. Without a balanced and moderated formation of ingrained traits, the coherence required for a shared will becomes difficult to achieve.

Common Understanding Derived from Shared Cognitions

The emergence of a common understanding from shared cognitions depends on two essential conditions: All agents must receive identical or highly similar cognitive inputs. The ingrained traits of the agents must be formed in proximity to a state of temperance.

The provision of shared cognitive information lays the groundwork for common understanding, but this alone is insufficient. It must be accompanied by temperance in ingrained traits. Such temperance is achieved through the active presence of reason within the soul and the subordination of the imaginative or estimative faculty (*wahm*) to rational control.

As reason becomes stronger and the independence of the faculty of fancy diminishes, the likelihood of error in perception and judgment correspondingly decreases, potentially approaching zero.

Common Beliefs (as the Second Element of the Homogeneous Structure)

When shared understandings extend to interpretations of general concepts and judgments—particularly in areas such as theology, politics, and anthropology—they give rise to common beliefs.

It is important to emphasize that temperance in ingrained traits plays a direct and decisive role in shaping these beliefs. The manner in which individuals interpret general concepts is closely tied to the structure of their ingrained traits. Thus, a balanced internal disposition is essential for the emergence of shared belief systems.

Shared Accumulated Knowledge and Experience

Common understanding, especially in relation to both particular and general perceptions (excluding belief-oriented generalizations), is deeply connected to the accumulated knowledge and experiences of individuals.

Consider a scenario in which all agents possess identical knowledge and have undergone the same training. In such a case, their creativity and approach to action would be strongly shaped by this shared cognitive background. When combined with temperance in ingrained traits, this shared foundation can significantly contribute to the realization of a common will.

Growth within a Unified Community and Convergent Social Pressure

Society and its structural characteristics exert a profound influence on the formation of individual dispositions. Although social pressure cannot completely determine or override individual will, it nonetheless has a direct and meaningful impact on it.

The Operation of Motivating Faculties under the Dominance of Practical Reason

Motivating faculties play a critical role at two key stages in the process of action. The second of these occurs after the conception and affirmation of an action but prior to the formation of will. At this stage, motivating faculties generate desire and inclination toward the action, thereby facilitating the emergence of will. If, at this point, desire deviates from the guidance of practical reason, the entire trajectory of action may be altered—including its initiation, intensity, quality, and outcome. For this reason, it is essential that all faculties of the soul operate under the governance of reason. The dominance of intellect over other faculties influences multiple stages in the process of action, thereby amplifying its importance.

Conclusion

The formation of a common will among organizational agents is of critical importance due to its direct and profound impact on productivity. Indeed, it may be regarded as one of the most significant factors in enhancing organizational performance. This study demonstrates that the realization of a common will is largely achievable when certain foundational conditions are met. These include: a homogeneous structure (comprising temperance in ingrained traits and shared beliefs), common understanding grounded in shared cognitions, a shared body of knowledge and experience, growth within a unified social context accompanied by convergent social pressures, and the functioning of motivating faculties under the full dominance of practical reason. Furthermore, the degree to which individuals actualize rationality directly influences the completeness and coherence of the common will. The greater the realization of rationality, the more fully and accurately the common will is achieved, with minimal deviation.

Resources

- Mulla Sadra, M. (1981). *Al-Hikma al-Muta'āliyah fī al-Asfār al-'Aqliyyah al-Arba'ah* (Vols. 8–9). Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [Arabic]
- Mulla Sadra, M. (1987). *Shawāhid al-Rubūbiyyah* (trans. Javad Mosleh). Tehran: IRIB Publications. [Persian]
- Mulla Sadra, M. (1975). *Al-Mabda' wa al-Ma'ād*. Tehran: Anjoman-e Hikmat va Falsafe-ye Iran. [Arabic]

دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی،

سال ششم، شماره ۱۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

صص ۴۳۷-۴۶۷

چگونگی تحقق اراده مشترک در میان عوامل سازمانی مبتنی بر فلسفه صدرایی و مدل مفهومی آن^۱

آرمین منصوری^۲، حمیدرضا محمدی^۳

چکیده

ارتقای بهره‌وری همواره یکی از دغدغه‌های اصلی سازمان هاست و افزایش بهره‌وری یک سازمان بیش از هر چیزی به افزایش بهره‌وری عوامل انسانی آن بستگی دارد. وجود اراده مشترک میان عوامل یک نهاد اجتماعی مانند سازمان، بهره‌وری آن را به میزان بسیار قابل توجهی ارتقا می‌دهد. عوامل اجتماعی، روانی، جسمانی، درونی و بیرونی بسیاری در تحقق اراده مشترک دخیل می‌باشند که از جنبه‌های مختلفی و توسط علوم مختلفی باید بررسی شوند. در پژوهش حاضر قصد بر پیشنهاد راهی براساس فلسفه صدرایی برای چگونگی محقق ساختن اراده مشترک میان عوامل سازمانی است. نگارنده با تمسک به بنیان‌های فلسفه صدرایی، از طریق بررسی فرآیند کنش انسانی به پرسش پژوهش پاسخ داده است. نتیجه گویای آن است که اگر برای عوامل، موارد شاکله هم‌سنخ (اعتدال در ملکات و باورهای مشترک)، فهم مشترک از شناخت‌های مشترک، دانش‌ها و تجربیات انباشته یکسان، رشد در اجتماع واحد و فشار اجتماعی هم‌سو و عمل قوای تحریکی ذیل تسلط تام عقل عملی،

^۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۳؛ تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۸/۱۳.

^۲ استادیار، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران، (mansouri.a1373@gmail.com) (نویسنده مسئول).

^۳ دکتری تخصصی مدیریت صنعتی، دانشگاه یزد، یزد، ایران، (hamidrezamoh@gmail.com).

تضمین شوند، اراده مشترک قابل انتظار است و به هر میزان که عوامل در عقلانیت فعلیت یابند به همان میزان اراده مشترک تام‌تر و با انحراف بسیار اندک تحقق خواهد یافت. در نهایت مدل مفهومی فرآیند تحقق اراده مشترک نیز ترسیم شده است.

کلیدواژگان: بهره‌وری، اراده مشترک، فلسفه صدرایی، کنش، شاکله.

۱. مقدمه

وجود اراده مشترک در میان عوامل هر نهاد اجتماعی مانند سازمان، بهره‌وری کیفی و کمی آن نهاد اجتماعی را در راستای اهدافش به میزان قابل توجهی ارتقا می‌دهد. افزایش بهره‌وری همواره یکی از دغدغه‌های اصلی سازمان‌هاست. بهره‌وری را به صورت کلی می‌توان به صورت افزایش کارایی و اثربخشی تعریف نمود (حیدری، ۱۴۰۰، ص ۳۵-۳۲ و ۵۴). چون عوامل انسانی یک سازمان اصلی‌ترین و اساسی‌ترین منبع یک سازمان است؛ لذا افزایش بهره‌وری یک سازمان بیش از هر چیزی به افزایش بهره‌وری عوامل انسانی آن بستگی دارد. (رک: بافکار، ۱۳۸۴، ص ۲۳-۲۰). لذا طبیعی است که در نهادهای اجتماعی، تعامل میان عوامل، محور و مقوم ایجاد آن نهاد اجتماعی بوده و به همین دلیل است که تحقق اراده مشترک میان عوامل، بازدهی آن نهاد اجتماعی را به شدت دگرگون می‌سازد. اصولاً سازمان برای موفقیت و افزایش بهره‌وری نیاز دارد اعضایش در جهت هدفی واحد حرکت و کنش کنند؛ یعنی «اراده مشترک» شکل بگیرد. اما در عمل، سازمان‌ها اغلب با تضاد منافع، چنگ‌انگی اهداف، و در صورت اشتراک در هدف، با ناهماهنگی و ناهم‌سویی در تصمیم و عمل مواجه‌اند.

سازمان‌ها برای بقا و موفقیت نیازمند نوعی هم‌سویی درونی و هماهنگی جمعی میان اعضا هستند. این هم‌سویی درونی حاصل درک، انگیزه و تعهد جمعی کارکنان در جهت تحقق اهداف کلان سازمان است. با این حال، بسیاری از سازمان‌ها علی‌رغم برخورداری از منابع انسانی متخصص و فناوری‌های پیشرفته، در ایجاد و حفظ اراده مشترک ناتوان‌اند. نبود زبان

مشترک، ضعف در ارتباطات بین واحدی، تضاد منافع، ساختارهای صلب، و کمبود فرهنگ همکاری از جمله موانعی است که مانع شکل‌گیری اراده مشترک در سازمان می‌شود. پس سازمان‌ها برای تحقق اهداف خود نیازمند اراده مشترک‌اند؛ اما در عمل، به دلیل نبود انسجام درونی، ضعف در یادگیری جمعی، ناپختگی فرهنگی و ساختاری، و نبود درک مشترک از هدف، از دستیابی به این اراده بازمی‌مانند.

بنابراین، مسئله مورد توجه این نوشتار این است که چرا سازمان‌ها نمی‌توانند از مجموع اراده‌های فردی، یک اراده جمعی واحد و مشترک بسازند؟ و به بیان دیگر، آیا اصلاً تحقق اراده مشترک در فرد به فرد عوامل انسانی یک نهاد اجتماعی با توجه به وجود تفاوت در مجموعه درونیات، حالات ادراکی، خلقی و... آن‌ها مقدور است یا خیر؟

با توجه به اینکه در منظومه فلسفه صدرایی می‌توان مطالبی مفصل و مبرهن در خصوص اراده و مراحل کنش انسانی استخراج نمود، در این پژوهش قصد بر این است که با الهام از فلسفه صدرایی راهی برای تحقق اراده مشترک میان عوامل سازمانی بجوییم.

با این بیان، ضرورت انجام این پژوهش کاملاً واضح است. عدم تحقق اراده مشترک میان عوامل یک نهاد اجتماعی، ضعف در هماهنگی و انسجام عوامل و حتی مخالفت‌های آنان را برمی‌انگیزاند که نتیجه‌ای جز ضعف آن نهاد نخواهد داشت. فارغ از این مطلب؛ ریل-گذاری صحیح در راستای تحقق اراده مشترک عوامل انسانی، بدون شناخت ماهیت و نحوه وجود اراده مشترک و منشأ اراده مشترک و در نهایت دستیابی به امکان و کیفیت بروز اراده مشترک ممکن نیست. حاصل آنکه این مسئله پیش از اینکه در تخصص‌های جزئی‌تر جامعه‌شناسانه، مدیریتی و... کندوکاو شود، نیازمند است تا ابتدا بنیان‌های فلسفی مستحکمی برای آن پایه‌ریزی گردد.

با این توضیحات، پژوهش حاضر در صدد پاسخ‌گویی به پرسش زیر خواهد بود؛ «فلسفه صدرایی چه پیشنهادی برای تحقق اراده مشترک در میان عوامل سازمانی ارائه می‌کند؟»

تحقیقات محدودی در خصوص اراده مشترک در مقالات داخلی انجام شده است، اما پژوهش بین‌المللی خاصی در این زمینه به چشم نمی‌خورد. فرجیان شوشتری و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «نظریه دفاع آرایه‌ای و نوآوری اجتماعی شده در مقایسه با شبکه‌محوری و نوآوری شبکه‌محور» از دو منظر هستی‌شناسانه و معرفت‌شناسانه به معماری و شکل‌دهی واقعیت برای دستیابی به اراده مشترک میان عوامل پرداخته و سازوکارهای تحقق اراده مشترک در جامعه را مورد مطالعه قرار داده‌اند. علیمحمدزاده و نقیان فشارکی (۱۳۹۵) در مقاله «طراحی فرامدل جامع و ارائه زبان برنامه‌ریزی قابلیت آرایه‌های دفاعی»، قابلیت سازمانی را با اتکا بر اراده مشترک تبیین کرده و قابلیت مشترک را توانایی تحقق اراده مشترک تعریف کرده‌اند. در نهایت شیوه تحقق اراده مشترک برای افزایش قابلیت سازمانی را مورد بررسی قرار داده‌اند.

این پژوهش میان رشته‌ای از چند جهت بدیع بوده و دارای نوآوری است؛

۱. اراده مشترک را از دریچه فلسفی می‌نگرد و مبتنی بر فلسفه صدرایی به تبیین اراده مشترک می‌پردازد.

۲. فرآیند تحقق اراده مشترک را متکی بر فرآیند کنش انسانی بر اساس فلسفه صدرایی تبیین نموده است.

۳. مدل مفهومی فرآیند تحقق اراده مشترک را ترسیم می‌کند.

در ادامه، ابتدا مقومات دخیل در فرآیند کنش را بر اساس فلسفه صدرایی تشریح کرده و سپس با اتکا بر آن، چگونگی تحقق اراده مشترک را تبیین می‌کنیم.

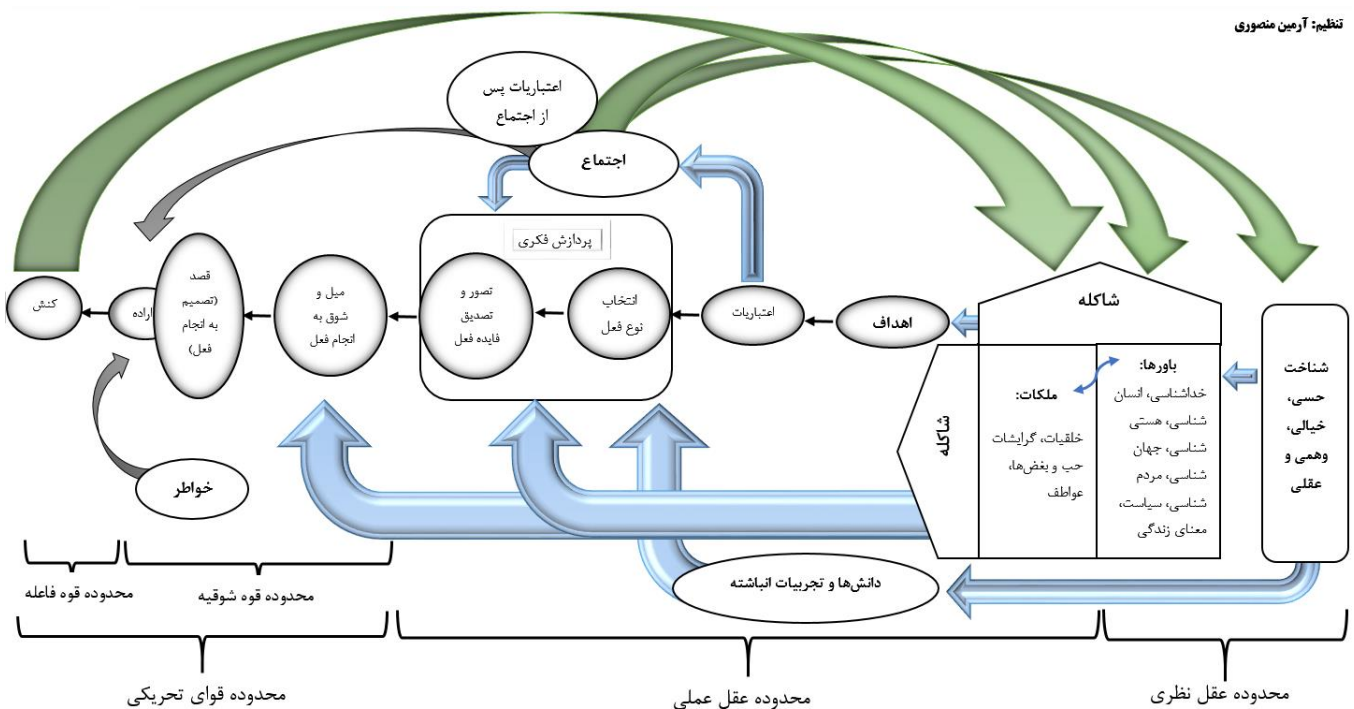
۲. مقومات دخیل در تحقق کنش

نگارنده در مقاله‌ای دیگر به صورت مبسوط به تبیین تبیین مدل مفهومی فرآیند تحقق کنش انسانی مبتنی بر فلسفه صدرایی پرداخته است (رک: منصوری، ۱۴۰۳). مبتنی بر یافته‌های این پژوهش، با تتبع در آثار فلسفه صدرایی با رویکرد فلسفه کنشی، موارد بنیادینی یافت

می‌شوند که با استناد به آن‌ها می‌توان چگونگی بروز کنش توسط نفس را توضیح داد. براساس یافته پژوهش فوق، عوامل متعددی در تحقق کنش و فرآیند آن دخیلند که از میان آن‌ها تعدادی به‌عنوان مقومین تحقق کنش، محور اصلی کنش انسانی محسوب شده و تعدادی دیگر را می‌توان به‌عنوان عوامل گذار قلمداد نمود. تبیین دوباره عوامل دخیل در کنش و ترسیم روابط میان این عوامل، تکرار مرقومه پیشین و موجب اطناب این نوشتار می‌باشد؛ لذا صرفاً مدل مفهومی تحقق کنش انسانی را برای انتقال مطلب به نگارنده ذکر نموده و مبتنی بر این مدل مفهومی، در ادامه، مدل مفهومی اراده مشترک را تبیین خواهیم نمود.

شکل ۱. مدل مفهومی فرآیند کنش (منصوری، ۱۴۰۳، ص ۳۵۱)

تنظیم: آرمین منصوری

بر اساس این مدل مفهومی (شکل ۱)، کنش انسانی متشکل از مجموعه فرآیندهایی با روابط پیچیده و متغیرهای متعدد است که گاه به صورت یک طرفه و گاه به صورت دو طرفه، گاه به صورت مستقیم و گاه به صورت غیرمستقیم و گاه چرخه‌وار و گاه غیرچرخه‌ای بر روی یکدیگر تاثیر می‌گذارند. عوامل درونی دخیل در کنش، قوای نفس انسانی (عقل نظری، عقل عملی و قوای تحریکی)، فطرت، شاکله (مجموع باورها و ملکات)، دانش و تجربیات انباشته، خواطر و اعتباریات و عوامل بیرونی دخیل در کنش نیز مرتبط با جامعه و زیست بوم کنشگر بوده و از سه جهت تاثیر روح حاکم بر جامعه بر شکل‌گیری شاکله فرد، تسهیل‌گری و جهت‌بخشی به کنش کنشگر در مسیر فشار اجتماعی و اطلاعات شناختی دریافت شده از اجتماع در کنش تاثیر می‌گذارند. در میان موارد و مراحل موثر در تحقق اراده و در نهایت بروز کنش انسانی، تعدادی حالت گذار داشته و برای گذار به تحقق اراده و کنش نقش دارند و قوام کنش به آن‌ها نیست. اما تعدادی دیگر برای تحقق اراده و کنش بنیادین بوده و به نوعی مقوم تحقق‌آند و در واقع اراده به انجام کنش تحت تاثیر آن‌ها حادث می‌شود. نگارنده این عامل‌های بنیادین تحقق اراده کنش را عامل‌های مقوم و باقی مراحل را عامل‌های گذار به اراده کنش می‌نامد. مقومین تحقق کنش در سلسله مراحل تحقق کنش عبارت‌اند از؛ اطلاعات شناختی عامل، شاکله (یعنی مجموع باورها و ملکات)، دانش‌ها و تجربیات انباشته و اجتماع. باقی موارد مانند شکل‌گیری اهداف، انتخاب فعل و... به عنوان مراحل گذار هستند و خود تحت تاثیر مقومین پدید می‌آیند (منصوری، ۱۴۰۳، ص ۳۵۲-۳۵۱). در این نوشتار، صرفاً مقومین تحقق کنش که در تبیین اراده مشترک زیربنایی‌اند مورد بررسی قرار گرفته و از موارد دیگر صرف نظر می‌کنیم.

۲.۱. اطلاعات شناختی عامل

اطلاعات شناختی عامل، مجموعه داده‌های فراهم شده از ادراکات حسی، خیالی، وهمی و عقلی‌اند که چه به صورت جزئی، چه به صورت کلی و چه به صورت کلی مضاف به جزئی،

توسط نفس عامل نسبت به آن‌ها شناخت حاصل شده است. واضح است که عقل نظری و عقل عملی، مدرک هر ادراکی هستند که مختص انسانند. انسان با عقل نظری تصورات و تصدیقات را ادراک می‌کند و صدق و کذب آنچه ادراک کرده است را می‌فهمد، و با قوه دوم که اعمال و صنایع مختص به انسان را استنباط می‌کند و عمل نافع از غیرنافع، خوب از بد و انجام و یا ترک آنها را تشخیص می‌دهد و به خوبی و بدی اعمال اعتقاد حاصل می‌کند. عقل عملی خادم عقل نظری است و در بسیاری از امور مانند حسن و قبح افعال و اعمال از عقل نظری استمداد می‌کند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ص ۳۰۰-۲۹۹). بر این اساس کارکرد عقل نظری صرفاً ادراک کلیات محض مفهومی است؛ اما عقل عملی مفاهیم کلی محض را ادراک نمی‌کند، بلکه امور و مفاهیم مربوط به کنش‌های انسانی را ادراک می‌کند (نه مطلق ادراکات کلی). ادراکات و مفاهیم جزئی هم یا توسط حواس پنجگانه به صورت ادراکات خیالی حسی و یا مستقیماً از طریق خود خیال حاصل می‌شوند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ص ۴۳-۴۲). از نظر صدرا ادراکات کلی مضاف به جزئی نیز کار قوه واهمه بوده که در حقیقت همان عقل منزل است (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۳، ص ۳۶۲؛ ۱۹۸۱، ج ۸، ص ۲۱۷-۲۱۶). بنابراین ساختار وجودی نفس انسان متکی بر بعد نظر و بعد عمل او باید تحلیل گردد. ادراکات نهاده شده در نفس و کنش‌های مکرر او، ساختار وجودی انسان را شکل می‌دهند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۹، ص ۱۸-۱۹). ساختار وجودی شکل یافته او نیز ادراکات و کنش‌های متناسب با این ساختار را صورت می‌دهند و در نهایت یک چرخه شکل می‌گیرد.

۲.۲. شاکله

ساختار وجودی انسان (به بیان دیگر شاکله) و نحوه شکل‌گیری آن توسط نظر و عمل، امری است که فلسفه صدرایی به آن تاکید می‌کند. ملاصدرا در تبیین آیه «کل يعمل علی شاکلته» کنش‌های انسانی را مبتنی بر شاکله تبیین کرده است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ص ۴۰۵).

بر این اساس «شاکله دارای نقشی فاعلی است که خود محصول اعمال و دانش‌های انسان است؛ بنابراین شاید بهترین تعریف از شاکله بدین قرار باشد: شاکله حقیقی اکتسابی است که از تکرار ادراکات و اعمال انسان شکل می‌گیرد و همانگونه که خود متأثر از دسته‌ای از اعمال انسان است، برای دسته‌ای از اعمال نیز نقش علی دارد» (رفیعی آتانی، ۱۳۹۶، ص ۱۷۵). همانطور که انسان دو ساحت عمل و نظر دارد، شاکله نیز از استقرار عمیق نحوه شکل گرفتن این دو ساحت در نفس انسان تکیه می‌یابد. بنابراین باورها و ملکات انسان شکل دهنده شاکله وی هستند. ساختار وجودی انسان از طریق عمق یافتن ادراکات و شناخت‌های عقل نظری و نیز کنش‌های مکرر عقل عملی شکل می‌گیرد و با رسوخ این دریافت‌ها و کنش‌ها در نفس، این شاکله متشکل از دریافت‌ها و کنش‌هاست که منشأ کنش‌های بعدی شده و به تدریج ساختمان وجودی انسان به صورت لبس بعد از لبس شکل می‌گیرد. خاصیت عمل این است که به تدریج با تکرار آن‌ها، در نفس رسوخ پیدا کرده و تبدیل به ملکه شده و جزئی از ساختار وجودی انسان را شکل می‌دهد. تکرار اعمال موجب حدوث ملکاتی در نفس می‌گردند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ص ۴۰۵) و ملکات نفس هویت حقیقی نفس انسان را در سیر استکمالی آن می‌سازند و در واقع نفس چیزی جز فعلیت ملکاتش نمی‌شود (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸، ۱۳۷-۱۳۶). کیفیات نفسانی اگر راسخ و نافذ باشند «ملکه» خواهند شد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، جلد ۴، ص ۱۱۰).

باورها به عنوان جزء دوم ساختار وجودی انسان (شاکله)، به معنای نحوه نگرش پذیرفته شده و جهان بینی هستند. طبیعی است که معارف انسانی از سه طریق ادراکات حاصل از جهان خارج توسط حواس پنج‌گانه، ادراکاتی که منشأ خیالی دارند و ادراکاتی که عقلی هستند (با لحاظ مراتب عقلانیت)، به دست می‌آیند. اما تمامی ادراکات باور نیستند؛ آن ادراکی را می‌توان باور نامید که در جان نفس رسوخ کرده و به نگرش و جهان‌بینی شخص مبدل شده باشد. پس باور را می‌توان ثمره عقل نظری دانست؛ اما باور فراتر از یک تصور و تصدیق

ابتدایی بوده و در نتیجه معرفت تصدیق شده‌ای است که توسط فرد پذیرفته شده و به‌عنوان مبنای فکری و به‌نوعی به‌عنوان پیش‌فرض او درمی‌آید. از میان انبوه ادراکات نفس انسانی نه همه آن‌ها بلکه فقط باورها (با چنین تعریفی)، اهداف کنش انسانی را ساخته و جهت‌گیری کنش را مشخص می‌کنند.

۲,۳. دانش‌ها و تجارب فرد (دانش‌ها و تجربیات انباشته)

خیال و حافظه مخزن اطلاعاتی هستند که از طریق انواع ادراکات حاصل می‌شوند (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۸، ص ۲۱۱). هر چه صور و معانی موجود در خیال و حافظه به‌خاطر تجارب مختلف او از موقعیت‌های گوناگون و نیز صور علمی و اطلاعات انباشت شده در آن‌ها بیشتر باشد؛ متصرفه با به‌کارگیری و تصرف در این صور و معانی می‌تواند نتایج جدید، آموزش‌های نو و تحلیل‌های بسیاری را به‌دست آورد که مستقیماً در انتخاب فعل، تصور و تصدیق فایده فعل اثرگذار است.

۲,۴. اجتماع

از طرفی این‌طور نیست که اجتماع باعث شود هویت فردی عامل از بین برود و هیچ اراده‌ای برای عامل در کنش باقی نماند و از طرف دیگر چنین هم نیست که جامعه و انباشت فرهنگی - اجتماعی جامعه و در یک کلام شاکله جامعه در کنش‌های فرد موثر نباشد. همان‌طور که با صراحت در فلسفه صدرایی ذکر شده، جامعه در حرکت جوهری فرد تاثیر داشته و انسان به‌گونه‌ای خلق شده که بعضی از استعدادهایی که خدا در وجودش قرار داده فقط و فقط از طریق اجتماع و زندگی اجتماعی شکوفا می‌شود. به همین دلیل زندگی اجتماعی و تشکیل اجتماع برای به‌ظهور رسیدن تمامی استعدادهای او ضروری است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴، ص ۴۹۰). با توجه به اینکه حرکت جوهری به‌واسطه نظر و عمل در نفس عامل تحقق می‌یابد، لذا علاوه بر اینکه جامعه در شناخت و باورهای عامل تاثیر دارد، با اثر گذاری بر روی اراده فرد، که ناشی از فشار جامعه است، به‌صورت مستقیم در کنش عامل نیز موثر

است. شکل ۱ به خوبی بیانگر چنین یافته‌ای است. پس، جامعه در کنش و نحوه آن موثر است. اما با وجود این برای تحلیل کنش باید سراغ خود افراد رفت؛ یعنی درست است که بر ساخت‌های اجتماعی در نحوه کنش اثر دارند با این حال آن عنصری که در کنش‌های فردی و اجتماعی باید بررسی شود کنش افراد اجتماع است؛ لذاست که می‌گوییم بر ساخت‌های اجتماعی در شاکله اثر داشته و حتی فشار جامعه بر روی کنش افراد اثر می‌گذارد. با این حال آن چیزی که نحوه کنش یک نهاد اجتماعی را معین می‌کند، کنش هر یک از افراد و اراده هر یک از آن‌ها در نحوه کنشی است که انتخاب می‌کنند. این اصل را در مباحث شهید مطهری هم می‌بینیم که معتقدند با اینکه اجتماع در کنش اثر دارد؛ اما هیچ گاه نمی‌توان اراده کنشگر را نادیده گرفت، آنچه در کنش عامل اثر مستقیم دارد اراده شخصی اوست نه چیز دیگر، ولو این اراده شخصی از جامعه اثر پذیرد (مطهری، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۳۵۰). پس همان‌طور که پیشتر بیان شد جامعه و روح فرهنگی - معرفتی حاکم بر آن، سه نقش در سلسله فرآیند مربوط به کنش ایفا می‌کند؛ اول اینکه این روح حاکم بر جامعه و نهاد اجتماعی در کیفیت و کمیت شکل‌گیری شاکله عامل موثر است، دوم اینکه روح حاکم بر آن جامعه، نقش تسهیل‌گری و جهت‌بخشی برای اعمال اراده عامل در مسیر فشار اجتماعی روح حاکم بر جامعه را خواهد داشت و سوم اینکه اجتماع در اطلاعات شناختی عامل نقش مستقیم دارد.

۳. تبیین اراده مشترک

اکنون باید دید چطور می‌توان میان عواملی که در دنیای درون هر یک از آن‌ها چنین روندی برای تحقق اراده و کنش پدید می‌آید، اراده مشترک را پدید آورد. پیش از ارائه دیدگاه، به چند نکته باید توجه نمود:

۱. اراده در فلسفه صدرایی در یک فراز به این صورت تبیین شده است که هرگاه انسان فعلی را به واسطه قوه وهم یا عقل درک کرده و پس از تصور و تصدیق فایده، آن را ملائم با طبعش دانست، در او شوقی برای انجام آن فعل پدید می‌آید. این شوق اگر به حدی شدت

یابد که قطعیت یابد، عزم جازم برای انجام فعل تحقق می‌یابد که به این عزم جزمی، اراده گفته می‌شود (رک: صدرالدین شیرازی، ۱۳۰۲ق، ص ۱۹۸). در فرازی دیگر او اراده را نه به صورت شوق مؤکد مانند فراز قبلی، بلکه به صورت اجماع و عزم مصمم می‌داند که همان میل اختیاری است (ملاصدرا، ۱۹۸۱، ج ۶، ۳۳۸؛ ۱۹۸۱، ج ۴، ص ۱۱۴)، اما با دقت در دیدگاه‌های صدرای می‌توان دریافت که او این تناقض ظاهری را با رابطه شدت و ضعفی و ذومراتب میان شوق و اراده حل می‌کند و عزم جازم (اراده) را کمال شوق مؤکد می‌داند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴، ص ۲۳۴). از طرف دیگر می‌دانیم که می‌توان دو معنا برای اراده در نظر گرفت؛ یکی خواستن و دوست داشتن و دیگری تصمیم برای انجام کار (مصباح، ۱۳۷۴، ج ۲، ۴۲۱). واضح است که در ادبیات فلسفه اسلامی معمولاً اراده به عنوان مبدأ قریب فعل قلمداد می‌شود؛ اما با اندک دقتی به تبیین بیان شده از ملاصدرا مشخص می‌گردد که اراده به عنوان آخرین مرحله نزدیک به کنش، در دل خود هم خواستن و دوست داشتن شدید (شوق مؤکد) را دارد و هم قصد و تصمیم به انجام فعل (عزم جازم) را. پس در این نوشتار اراده چیزی است ذو مراتب که مرتبه اول آن خواستن است و مرتبه نهایی آن تصمیم جازم برای انجام کنش. در نتیجه خواست مشترک، مرتبه اولیه و ضعیف‌تر اراده مشترک خواهد بود.

۲. میان اراده مشترک و کنش مشترک باید تفکیک کرد. توضیح آنکه مشترک به معنای واحد و یکسان است و کنش مشترک به معنای کنش یکسان و واحد امکان تحقق ندارد. یعنی نمی‌توان انتظار داشت تمامی عوامل کنش واحد از خود نشان دهند. در صورتی که اراده مشترک به این معنی که تمام عوامل یک اراده واحد و یکسان داشته و در راستای آن، کنش صورت دهند، امکان‌پذیر است ولو اینکه اصلاً امکان تحقق کنش یکسان در عوامل وجود نداشته باشد. کنش بر اساس نقش هر فرد در نهاد اجتماعی تعیین می‌شود در حالی که اراده به کنش سمت و سو می‌بخشد. این ممکن است که در یک نهاد اجتماعی تمامی عوامل اراده

مشترک داشته باشند، اما کنش‌های آن‌ها اساساً نمی‌تواند یکسان باشد، ولو اینکه این کنش‌های متعدد هم‌سویی داشته باشند. به‌عنوان مثال فرض کنیم در یک تیم ورزشی همه عوامل یک اراده مشترک دارند و آن پیروزی بر تیم مقابل است؛ اما آیا می‌توان گفت همه این عوامل چون اراده مشترک دارند باید کنش یکسان هم داشته باشند؟ یعنی همه آن‌ها مدافع باشند یا همه آن‌ها مهاجم باشند؟ پاسخ روشن است. به همین دلیل نگارنده میان کنش هم‌سو و کنش مشترک تمایز برقرار کرده و کنش هم‌سو را حاصل اراده مشترک دانسته است.

۳. زمانی که یک عامل و کنشگر انسانی در مرتبه نطقی و مجرد مثالی قرار دارد بر اساس فلسفه صدرایی نمی‌توان به تناظر و عینیت نظر و عمل رأی داد؛ زیرا نفس انسانی تا زمانی که در مرتبه مثالی است عوامل متعددی وجود دارند که واسطه میان نظر و عمل بوده و در کنش تاثیر گذارند. اما زمانی که نفس در مرتبه عقلی باشد میان نظر و عمل دوگانگی وجود نداشته و متناظر خواهند بود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶؛ ۱۳۶۰، ص ۲۰۷-۲۰۶). با این مبنا تحقق اراده مشترک میان عوامل امری تشکیکی است و چون وابسته به شدت یافتن عقل عوامل و در نتیجه شدت یافتن مجرد عوامل است، به هر میزان که عقل ظهور بیشتری در کنش‌های عامل داشته باشد. به عبارت دیگر مجرد عامل بیشتر شود به همان تناسب، میزان تحقق اراده مشترک میان عوامل نیز بیشتر می‌شود.

۴. بر اساس مطالب قسمت پیشین و جایگاهی که برای اجتماع در کنش‌های انسانی ترسیم شد، اراده مشترک را باید در اراده عوامل جستجو کرده و از طریق آن سعی در تبیین چگونگی تحقق اراده مشترک داشت. البته ناگفته نماند که جایگاه اجتماع نیز، صرفاً، مطابق با حیطه اثری که برای آن شرح شد، در تبیین اراده مشترک باید لحاظ گردد، نه فراتر از آن.

۳،۱. عوامل موثر در تحقق اراده مشترک

تا زمانی که عوامل در مرتبه ناطقه نفس انسانی‌اند (مرتبه عقل بالقوه و نهایتاً عقل بالملکه)، نفس به‌شدت تحت تاثیر قوای متعددی است که در مرتبه مثالیش دارد. به همین دلیل تا نفس

در این مرتبه فعلیت دارد میان نظر و عمل تناظری وجود نداشته و تحقق اراده و کنش فرآیندی طولانی و متأثر از چند مرحله خواهد بود که در هر مرحله، قوه‌ای از قوای مثالی نفس حضور فعال دارند.

ادعای ما این است که تحقق اراده مشترک میان عوامل انسانی را باید در مقومین اراده جستجو کرد نه سایر عوامل و نیز مراحل گذار. از طرف دیگر مورد ضروری دیگری در تحقق اراده مشترک میان عوامل انسانی نقش بسیار اساسی دارد. این مورد عبارت است از فعالیت قوای تحریکی ذیل تسلط عقل عملی. با این حساب از نظر نگارنده عامل‌هایی که می‌توان با اتکای به آن‌ها اراده مشترک با درصد انحراف بسیار کم در عوامل انسانی پدید آورد، در موارد زیر دسته بندی می‌گردد:

۱. اعتدال در ملکات (به عنوان جزء اول شاکله هم سنخ).

۲. فهم مشترک از شناخت‌های مشترک.

۳. باورهای مشترک (به عنوان جزء دوم شاکله هم سنخ).

۴. دانش‌ها و تجربیات انباشته یکسان.

۵. رشد در اجتماع واحد و فشار اجتماعی هم‌سو.

۶. عمل قوای تحریکی ذیل تسلط تام عقل عملی.

در ادامه هر یک از این موارد بنیادین موثر در تحقق اراده مشترک توضیح داده می‌شوند.

۱،۳. اعتدال در ملکات (به عنوان جزء اول شاکله هم سنخ)

می‌دانیم به صورت کلی اعتدال در اخلاق اسلامی یک مبنای اساسی است و صحت و عدم صحت یک مسئله اخلاقی با انطباق آن با اعتدال و رعایت حد وسط سنجیده می‌شود. برقراری اعتدال در اخلاقیات فطری انسانی، هدف بنیادین اخلاق اسلامی بوده و خروج از حد اعتدال نشان‌گر دوری از چارچوب‌های فطرت انسانی است (نراقی، ۱۳۸۵). از طرف دیگر ملکات هم کیفیات نفسانی راسخ و نافذ در نفس‌اند (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج

۴، ۱۱۰). کیفیات نفسانی به موجب آثار اعمال و اقوال، به تدریج در نفس شدت پیدا می‌کنند و ملکه راسخه و استوار نفسانی می‌گردند؛ یعنی صورت نفسانی می‌گردند که مبدأ آثار مختص به خود است؛ لذا به سبب آن، افعال متناسب با آنها به سهولت و بدون تردید، صادر می‌شود. حال محل بحث آنجاست که این ملکات راسخ در نفس می‌توانند در طرفین افراط و تفریط خارج از اعتدال شکل گیرند یا در نقطه اعتدال (رک: صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۶، ص ۳۰۰؛ نراقی، ۱۳۸۵، ۴۴-۴۲). عمده تفاوت‌های موجود در کنش‌های افراد به تفاوت در شاکله و شخصیت افراد و آنهم به دلیل تفاوت در ملکات عوامل صورت می‌گیرد. علت وجود تفاوت در افراد، گوناگونی آن‌ها در صفات و اخلاق نفس است (صدرالدین شیرازی، شیرازی ۱۹۸۱، ج ۹، ص ۱۸-۱۹). نقطه اعتدال چون یک حد مشخص، ثابت و مبتنی بر نظام تکوین دارد، می‌تواند نقطه اشتراک ملکات افراد تلقی شود. در صورت شکل‌گیری ملکات عوامل انسانی در نقطه اعتدال، ملکات آن‌ها به‌طور نسبی به‌صورت مشترک شکل خواهد گرفت و این انتظار را که اراد، مشترک میان عوامل پدید آید دو چندان می‌کند.

حال سوال این است که چگونه می‌توان به نقطه اعتدال در ملکات رسید؟ هر صفت حدی مضبوط و معین دارد که به‌منزله وسط تلقی می‌شود و تجاوز از آن خواه به جانب افراط و خواه به طرف تفریط از اعتدال خارج می‌شود (رک: صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۶۹۱ و ۷۲۷). یادآوری می‌نماییم که کیفیات نفسانی که ثمره فعالیت تئامان چهار قوه عقل، قوه واهمه، شهوت و غضب‌اند، به موجب کنش‌های منبعث از چگونگی عملکرد هم‌زمان این چهار قوه، منجر به اعتدال یا خروج از حد آن می‌شوند. پس در صورتی که هر یک از این چهار قوه در حد وسط مربوط به خود عمل کنند، خروجی کنشی ناشی از فعالیت هم‌زمان این چهار قوه و به تدریج تکرار این کنش‌ها، به شکل‌گیری اعتدال در ملکات می‌انجامد. به‌عنوان نمونه حالتی را فرض کنیم که قوه غضب خارج از حد اعتدال و در جانب افراط عمل نماید و به تدریج چنین افراط در قوه غضب برای فرد ملکه شود. ثمره چنین ملکه‌ای

در وجود فرد این خواهد بود که در کنش های فرد، به دلیل ایجاد ملکه افراط در قوه غضب، گرایشات او و حب و بغض های او از جاده اعتدال خارج شده و بیشتر گرایش به استفاده از قوه قهریه در کنش های او خواهد داشت. اما همچنان به سوال پاسخ داده نشده است؛ چه اتفاقی باید بیفتد که هر یک از این چهار قوه در حد اعتدال خود عمل کنند تا در نهایت با تکرار کنش های اعتدالی، به اعتدال در ملکات ختم شود؟ آنچه مسلم است نزاع و مقابله این چهار قوه در نفس، به دلیل اختلاف در خواسته و تفاوت در آراء آن هاست. البته منشأ اصلی نزاع و جدال میان این قوا، جدال واهمه با عقل است، چون عقل مانع واهمه در اعمال اراده بر سایر قوا می شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴، ص ۱۹۷) (زیرا که قوای جزئی ذیل واهمه فعالیت می کنند) که آثار خود را به ظهور رسانند و نمی گذارد نفس را مطیع خود کنند؛ زیرا که اعمال و افعال آن ها خلاف صلاح دید عقل و مخالف مقتضای آن است. در حالی که در میان سه قوه دیگر با همدیگر نزاعی نیست. هر چه عقل رشد کند تلاش می کند و هم را مسخر خود کند و به همین دلیل است که واهمه به نزاع با عقل می پردازد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۶۸۷). این نزاع میان قوا همیشه اتفاق می افتد تا اینکه غلبه بر بقیه برای یکی از آن ها حاصل شود و باقی قوا مقهور حکم یکی از آن ها شود. در این حالت آثار آن قوه پیوسته از نفس صادر می شود و آن فرد داخل در عالم آن قوه می گردد. پس هر یک از این قوا در انسان غلبه بر بقیه داشته باشد و ملکه بیشتر حول محور آن شکل گیرد و سرپرستی سایر قوا از آن او شود، کنش های متناسب با طبیعت آن قوه، تحت تاثیر بیشتر نفس از آن قوه نسبت به باقی قوا، صادر می شود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۶۷۱-۶۷۰؛ نراقی، ۱۳۸۵، ۳۰-۳۱). حال اعتدال در خروجی فعالیت های هم زمان این چهار قوه، که منجر به کنش می شود، زمانی در نقطه اعتدال حرکت می کند که عقل بر سایر قوا غالب شود و همه قوا را مقهور و مطیع خود کند. در این حالت تصرف و افعال جمیع قوا بر وجه صلاح و صواب؛ یعنی در حد اعتدال، خواهد بود و مملکت نفس نظم و انضباط پیدا کرده و از آشفتگی در

کنش به دلیل اختلاف میان قوا رها می‌شود و برای هر یک از قوا فضیلتی که مخصوص به آن است حاصل خواهد شد (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۶۹۱ و ۷۲۷؛ نراقی، ۱۳۸۵، ۳۸). این فضیلت همان حرکت آن قوه در نقطه اعتدال و تاثیرگذاری در کنش نهایی در حد اعتدال مخصوص به خود است. اگر قوه عاقله، قوه حیوانی را ریاضت و تمرین بدهد می‌تواند مانع او از تخیلات و توهمات شود که شهوت و غضب را برمی‌انگیزاند و آنها را مجبور کند تا طبق مقتضای عقل عملی رفتار کنند؛ تا جایی که به طاعت کامل حق درآیند و طبق امر و نهی او عمل کنند (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۶۸۷).

باید دقت نمود همین نزاع میان عقل با واهمه منشأ فعلیت بیشتر عقل و در نهایت تسلط بر قوای دیگر است (رک: صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۳، ص ۱۶۵). لذا در صورتی که نفس به تدریج در نزاع میان عقل و واهمه به مسیری که عقل پیش‌روی‌اش می‌گشاید توجه نکند و طبق مقتضای واهمه عمل کند، عقل در او فعلیت نمی‌یابد و رفته رفته عقل خاموش می‌شود. عقل زمانی به واسطه تسلط بر قوا واهمه و به تبع سایر قوا منجر به دستیابی به اعتدال می‌شود که در این نزاع میان عقل و واهمه، به موجب اطاعت از آن، فعلیتش بیشتر گردد. اعتدال در ملکات از نظر نگارنده به نوعی رکن در تحقق اراده مشترک محسوب می‌شود و یک پای تمامی عامل‌های مقوم بعدی اراده مشترک مانند فهم مشترک، باورهای مشترک، دانش‌ها و تجربیات انباشته مشترک و... به اعتدال در ملکات بند است.

۳،۱۲. فهم مشترک از شناخت‌های مشترک

گامی بسیار مهم برای دست یافتن به اراده مشترک میان عوامل، فهم مشترک از شناخت‌های یکسانی است که از طریق ادراکات حسی، خیالی، وهمی و عقلی به آنها داده می‌شود. انتقال معارف و علوم یکسان و مشترک به عوامل دست یافتنی بوده و در اختیار ساختار تعلیم و تربیت است. اما اینکه فهم مشترک برای هر یک از آنها به وجود آید مسئله‌ای است که به دلیل وجود خطا در ادراکات و احکامی که فرد تحت تاثیر قوه واهمه‌اش صادر می‌کند،

دشوار به نظر می‌رسد. تمام خطاهای ادراکی و نیز خطای در صدور حکم ناشی از واهمه است و اگر عقل در مرتبه تکامل یافته و کمال خودش به فعالیت پردازد، بروز خطا و اشتباه منتفی است. به هر میزان که عقل در مراتب استکمالی خودش رشد کرده باشد میزان خطا و اشتباه کمتر خواهد شد تا جایی که در مرتبه عقل بالمستفاد، که کمال نهایی عقل است و در آن مرتبه نفس به عقل فعال اتصال پیدا کرده، دیگر علم محض است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۶۰، ص ۲۰۷-۲۰۶) و جایی برای خطا باقی نمی‌ماند. تکیه طرح بحث نسبت دادن خطا و اشتباه در ادراک و حکم به قوه واهمه، به کارکرد دوم واهمه برمی‌گردد؛ آنجایی که بیان شد یکی از کارکردهای قوه واهمه این است که در اموری که طبیعت‌شان محسوس است حکمی برای آن‌ها می‌دهیم که در زمان دادن حکم، هنوز ما این امور را احساس نکرده‌ایم و هیچ حسی نسبت به آن‌ها نداریم؛ ولی با این حال درباره آن‌ها حکم می‌دهیم. یا در اموری که طبیعت‌شان محسوس نیست ولی واهمه درباره آن‌ها حکم می‌دهد (صدرالدین شیرازی، ۱۹۸۱، ج ۸، ص ۲۱۵)؛ یعنی در واقع واهمه صور و معانی غیرموجود را ادراک می‌کند و درباره آن‌ها حکم می‌دهد و این منشأ و مصدری برای خطا و اشتباه در حکم و ادراک است. این دخالت قوه واهمه در ادراک سبب پایین آمدن احتمال فهم مشترک از صور و معانی حسی و خیالی می‌گردد.

اما آنچه در این مقام برای ما اهمیت دارد، راه کار پایین آوردن تاثیر قوه واهمه در کنش عوامل است. در قسمت‌های پیشین اشاره شده است که راه کار کم کردن ضریب تاثیر قوه واهمه و در بهترین حالت (در مراتب بالاتر) از بین بردن ضریب تاثیر مستقل آن، به وجود آوردن اعتدال در ملکات از راه غلبه دادن عقل بر سایر قواست. پس زمانی می‌توان انتظار داشت که فهم مشترک برای عوامل از ورودی‌های مشترک شناختی آنان پدید آید که تاثیر واهمه در ادراکات آن‌ها و دادن حکم، به حداقل برسد. بنابراین برای اینکه فهم مشترک از

شناخت‌ها ایجاد شود دو اتفاق باید بیفتد: ۱. اطلاعات شناختی مشترک و یکسان به تمام عوامل داده شود و ۲. ملکات عوامل نزدیک به نقطه اعتدال شکل گرفته باشد.

دریافت اطلاعات شناختی یکسان زمینه‌ساز فهم مشترک است در صورتی که با اعتدال در ملکات عوامل تلاقی کند. زیرا بیان شد که اعتدال در ملکات چون به واسطه حضور پررنگ عقل در نفس و به تبع فعالیت واهمه ذیل عقل تحقق می‌یابد، لذا امکان بروز خطا در ادراک و حکم توسط قوه واهمه به تناسب قوت یافتن عقل و رنگ باختن استقلال واهمه کمتر می‌شود تا اینکه به صفر میل می‌کند. در اینجا لازم است کمی بیشتر در رابطه با علت بروز خطا در ادراکات توسط واهمه توضیح داده شود. بیان شد که خطای در شناخت و حکم توسط واهمه زمانی به وجود می‌آید که یا بخواهد حکمی درباره امر نامحسوس دهد یا حکمی درباره امر محسوسی بدهد که در زمان دادن حکم هنوز برای او محسوس نشده است. واهمه این کار را از طریق احکامی که محسوسات می‌دهد انجام می‌دهد، یعنی همان حکمی که درباره محسوسات داده به نامحسوس (معقولات) هم تسری می‌دهد و همین مسئله می‌شود منشأ خطا در حکم و ادراک (سهروردی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۴۲). مثلاً فرض کنیم واهمه حکم می‌دهد که موجودات محسوس زمانمندند اگر همین حکم را به موجودات معقول هم تسری بدهد دچار خطا خواهد شد. البته برای واهمه این امکان هم وجود دارد که چون ورودی‌های حسی خود را نیز از طریق آلات بدنی و قوای حسی خیالی و قوه خیالی دریافت می‌کند به دلیل اختلال در ورودی‌های آن‌ها، در حکمی که درباره آن‌ها می‌دهد هم دچار اشتباه شود که البته این مسئله محل بحث ما نیست. از طرف دیگر واهمه این خصوصیت را نیز دارد که انطباق با واقع، در حکمی که می‌دهد برای او مطلقاً اهمیت ندارد؛ زیرا توان درک انطباق با واقع را ندارد و در نتیجه ممکن است حکمی دهد که با واقع منطبق است یا حکمی دهد که با واقع منطبق نیست یا حکمی دهد که نسبت به انطباق با واقع حالت فازی داشته باشد. قوه واهمه می‌تواند حکم بدهد اما درباره انطباق با واقع مسکوت است.

این خصوصیت عقل است که انطباق با واقع را ادراک می‌کند. به همین دلیل اگر عقل حاکم بر رفتار واهمه در فعالیت‌های مربوط به واهمه باشد، انطباق با واقع را تشخیص داده و امکان خطا در ادراک و حکم از بین می‌رود (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴، ص ۱۵۰). از همین جهت زمانی که استقلال عمل قوه واهمه به دلیل فعلیت عقل و فعالیت واهمه ذیل عقل، کاهش می‌یابد این اعتدال در ملکاتی که به واسطه آن ایجاد می‌شود، نهایتاً خطا در ادراک و حکم واهمه را تا حدود زیادی از بین برده و منجر به فهم مشترک میان عوامل می‌گردد.

۳،۱۳. باورهای مشترک (به عنوان جزء دوم شاکله هم‌سنخ)

باورها همان تفاسیر پذیرفته شده از جهان بیرون از انسان هستند که توسط عامل تصدیق شده‌اند و عامل جهان خارج از خود را آنگونه می‌نگرد که باور کرده است. مجموعه این باورها سهم مهم و اعظمی در تعیین اهداف کنشگر دارند.

اکنون باید به دو سوال پاسخ داد؛ اول اینکه که آیا امکان دارد باور مشترک میان عوامل به وجود بیاید؟ سوال دوم اینکه اگر پاسخ سوال اول مثبت است، چگونه باور مشترک می‌تواند به وجود بیاید؟

پاسخ سوال اول مثبت است. توضیح آنکه عقل نظری همه افراد که عهده‌دار دریافت‌های آن‌ها از جهان است، دارای شناخت‌های فطری است که از بدیهیات و اولیات بوده و اصول و فرآیند فکری مشترک میان تمامی افراد، کاملاً اثبات شده است. پس از آن شناخت‌های فرد از کانال ادراکات حسی، خیالی و عقلی وارد جهان درون او می‌شوند و به واسطه این ادراکات در صورتی که به تصدیق برسد و آن‌ها را بپذیرد، باورهای او شکل می‌گیرند. باور به اینکه جهان چیست و نسبت او با جهان چگونه است؟ باور به اینکه خدا چیست و نسبت او با خدا چگونه است؟ باور به اینکه انسان چیست و نسبت او با انسانیت خودش و سایر افراد چگونه است؟ باور به اینکه زندگی چیست و برای چیست و نسبت او با زندگی چگونه است؟ با توجه به اینکه بیان کرده‌ایم که در نگاه صدرایی نفس انسان بالقوه بوده و آماده

شکل دهی و استکمال بخش زیادی از ساختار وجودی خود توسط ادراکاتی است که از کانال‌های مختلف به دست می‌آورد، این امکان وجود دارد که فعلیت این بخش از ساختار وجودی افراد را به صورت مشترک شکل داد.

برای پاسخ به سوال دوم یعنی چگونگی به وجود آمدن باورهای مشترک برای عوامل باید به فهم مشترک رجوع کرد. فهم مشترکی که واسطه اعتدال در ملکات از شناخت‌های مشترک به وجود آمد، در صورتی که این فهم مشترک به جنبه مربوط به معقولات و احکام کلی‌ای باشد که به تفسیر عوامل از متعلقات آن‌ها (خداشناسی، سیاست، انسان‌شناسی و...) مرتبط است، باورهای مشترک شکل خواهند گرفت. به عبارت ساده‌تر بخشی از این فهم‌های مشترک میان عوامل، که به مسائل کلی در رابطه با جهان بیرون از عامل مربوط می‌شوند، همان باورهای عوامل را تشکیل می‌دهند و چون احکام آن‌ها توسط عقل صادر شده نه واهمه، اولاً احکام صادر شده خطا نخواهند داشت و منطبق بر واقع‌اند و دوماً میان عوامل مشترک‌اند؛ چون پیشتر نشان داده‌ایم که تکرار در احکام عقلی اصلاً معنا ندارد.

۳،۱۴. دانش‌ها و تجربیات انباشته مشترک

فهم مشترکی که میان عوامل به وجود آمده همان‌طور که از جنبه تفاسیر کلی درباره جهان بیرون از عوامل به باور مشترک در عوامل منجر می‌شود، از جنبه ادراکات جزئی و کلی (ادراکات کلی غیرمرتبط با باورها) به دانش‌ها و تجربیات عوامل مرتبط است. عامل انسانی، خصوصاً عامل انسانی که متکی بر ذهن خود و داده‌های ذهنی خود کنش انجام می‌دهد، شدیداً تحت تأثیر اندوخته‌های علمی (به معنای عام) و تجاربی که در خیال و حافظه دارد، قرار می‌گیرد. چنین عاملی عمده مقدمات خود برای انتخاب فعل خود و تصور و تصدیق فایده افعال خود را متکی بر این اطلاعات و داده‌های انباشته شده ذهنی ترتیب می‌دهد. به عنوان نمونه حالتی را فرض کنیم که یک عامل نظامی در کمین دشمن گرفتار شده است. در این شرایط انتظار چه کنشی از فرد می‌رود؟ طبیعی است برای انتخاب نوع فعل خود برای

رهایی از کمین، از تمام آموزش‌هایی که برای رهایی از کمین دیده و تجارب موجود در حافظه خود بهره برده و با شکل‌دهی حرکات فکری در ذهن خویش پیرامون انواع راه-کارهای ممکن برای رهایی از کمین، بالاخره متناسب با شرایط موجود یک فعل را انتخاب کرده و ادامه فرآیند مربوط به کنش (تصور و تصدیق فایده و...) را درون خود طی می‌کند تا اینکه در نهایت به یک کنش اقدام می‌کند. حال شرایطی را فرض کنیم که تمامی دانش‌ها و تجربیات انباشته شده در ذهن عوامل یکسان بوده و به همه آن‌ها آموزش‌های واحد داده شده باشد؛ چه اتفاقی می‌افتد؟ طبیعی است خلاقیت‌های تمامی این عوامل برای انجام یک کنش، کاملاً تحت تاثیر این دانش‌ها و تجربیات قرار خواهد گرفت و در صورتی که اعتدال در ملکات عوامل وجود داشته باشد در نهایت می‌تواند به اراده مشترک بینجامد. از این جهت ادعای ما این است که یکی دیگر از عامل‌هایی که در تحقق اراده مشترک جایگاه ویژه دارد، دانش‌ها و تجربیات انباشته در ذهن آن‌هاست که به صورت‌های مختلفی به آن‌ها به صورت یکسان و مشترک انتقال داده شده است.

۳،۱۵. رشد در اجتماع واحد و فشار اجتماعی هم‌سو

اجتماع و شاکله آن در شکل‌گیری شاکله فرد تاثیرگذار است و فشار اجتماعی جامعه با اینکه اراده فرد را نمی‌تواند مطلقاً مقهور خود کند، مستقیماً در اراده عامل تاثیر می‌گذارد. شرایطی را فرض کنیم که دو فرد در اجتماعات مختلف دارای انباشت فرهنگی- معرفتی مختلف و بالتبع فشار ناهم‌سوی حاصل از آن دو اجتماع متخالف قرار داشته باشند. طبیعی است انباشت فرهنگی- معرفتی این دو جامعه باورهای مختلفی را در اعضای خود پدید آورده و زمینه شکل‌گیری و قوت برخی ملکات را در افراد سهل می‌کند. به عنوان نمونه شرایطی را فرض می‌کنیم که در یک جامعه باور به ماده‌گرایی به یک انباشت و باور عمومی تبدیل شده و از طرف دیگر خشونت تبدیل به خصوصیت فرهنگی اصلی آن جامع شده است. در چنین شرایطی شاکله عاملی، که عضوی از آن جامعه است با احتمال بسیار بالا

تحت تاثیر آن جامعه چگونه شکل می‌گیرد؟ آیا این جامعه تسهیل‌گر اعمال اراده آن عامل بر اساس خروج از حد اعتدال قوه غضب (یعنی خشونت) نخواهد بود؟ حال اگر جامعه‌ای را فرض کنیم که باور به بروز انسانیت انسان با دوری از ماده‌گرایی صرف، به باور عمومی تبدیل شده و از طرف دیگر خشونت جایی در خصوصیت فرهنگی آن جامعه ندارد، به احتمال بسیار زیاد شاکله عامل موجود در آن جامعه چگونه شکل خواهد گرفت؟ آیا این جامعه تسهیل‌گر اعمال اراده آن عامل بر اساس روح حاکم بر جامعه نخواهد بود؟

۳،۱۶. عمل قوای تحریکی ذیل تسلط تام عقل عملی

برای جلوگیری از خلط مطلب، باید توجه کرد که این مورد؛ یعنی عمل قوای تحریکی (شوقیه: شهوت و غضب و فاعله) ذیل تسلط عقل عملی، تکرار همان مطلبی نیست که در رابطه با تسلط عقل بر قوای چهارگانه برای ایجاد اعتدال در ملکات بیان شد. توضیح آنکه با اندک دقتی مشخص می‌شود قوای تحریکی (مشخصاً شوقیه) در دو مرحله از سلسله مراحل تحقق اراده و کنش، نقش ایفا می‌کنند. اولین مرحله مربوط به ملکاتی است که به موجب فعالیت قوه شوقیه در نفس ایجاد شده و به دلیل ایفای نقش در ایجاد گرایش‌ها، خلیقات و... در آغاز فرآیند کنش عنصری مهم جلوه می‌کند. اما دومین مرحله مربوط به جایی است که قوای تحریکی پیش از تحقق اراده و پس از تصور و تصدیق فعل، میل و شوق به انجام آن فعل را در نفس ایجاد کرده و به اراده منتهی می‌کنند. در صورتی که در این مرحله، در میل به انجام فعل به دلیل تخطی از دستور عقل عملی پدید آید، مسیر کنش، اصل انجام کنش، شدت و ضعف و کم و کیف انجام کنش دچار تغییر می‌گردد. به همین دلیل ادعای ما این است که یکی دیگر از عامل‌های اساسی که در تحقق اراده مشترک نقش دارد، عمل قوای تحریکی مباشر اراده، ذیل تسلط تام عقل عملی است. بله اصل مسئله همان است که کلیه قوای نفس باید ذیل تسلط محض عقل عمل کنند، اما نقطه اثر این تسلط عقل

بر قوا، در دو نقطه از سلسله مراحل فرآیند کنش، خود را نشان می‌دهد و از این جهت اهمیت آن دو چندان نیز می‌شود.

۳,۲. فرآیند تحقق اراده مشترک

با توجه مطالب بیان شده و احصاء عوامل دخیل در اراده مشترک، اگر بخواهیم بر اساس فلسفه صدرایی فرآیندی را که در نهایت به کنش هم‌سو توسط عوامل دارای اراده مشترک می‌انجامد، توضیح دهیم، موارد زیر قابل ذکرند:

۱. باید ملکات عوامل حول نقطه اعتدال شکل گرفته باشد. عدم اعتدال در ملکات تمام عوامل، پراکندگی در ملکات پدید آورده و تحقق اراده مشترک را غیرممکن می‌نماید. اعتدال در ملکات رکن تحقق اراده مشترک است.

۲. ابتدا اطلاعات شناختی مشترک و یکسان (نه شبیه) حسی، خیالی، وهمی و عقلی باید به عوامل داده شود.

۳. اعتدالی که در ملکات عوامل به وجود آمده با تلفیق با این اطلاعات شناختی مشترک، منجر به فهم مشترک شوند.

۴. فهم مشترک به دست آمده از تلفیق اعتدال در ملکات و اطلاعات شناختی مشترک، از جنبه تفاسیر کلی درباره جهان بیرون از عوامل به باور مشترک در عوامل منجر می‌شود؛ زیرا بیان کردیم که تشکیل یک نهاد اجتماعی که بتوان اراده مشترک در آن به وجود آورد پیش از همه به باورهای مشترک اعضای آن نهاد وابسته است.

۵. فهم مشترک به دست آمده از تلفیق اعتدال در ملکات و اطلاعات شناختی مشترک، از جنبه ادراکات جزئی موجود در ذهن عوامل به دانش‌ها و تجربیات مشترک عوامل منجر می‌شود.

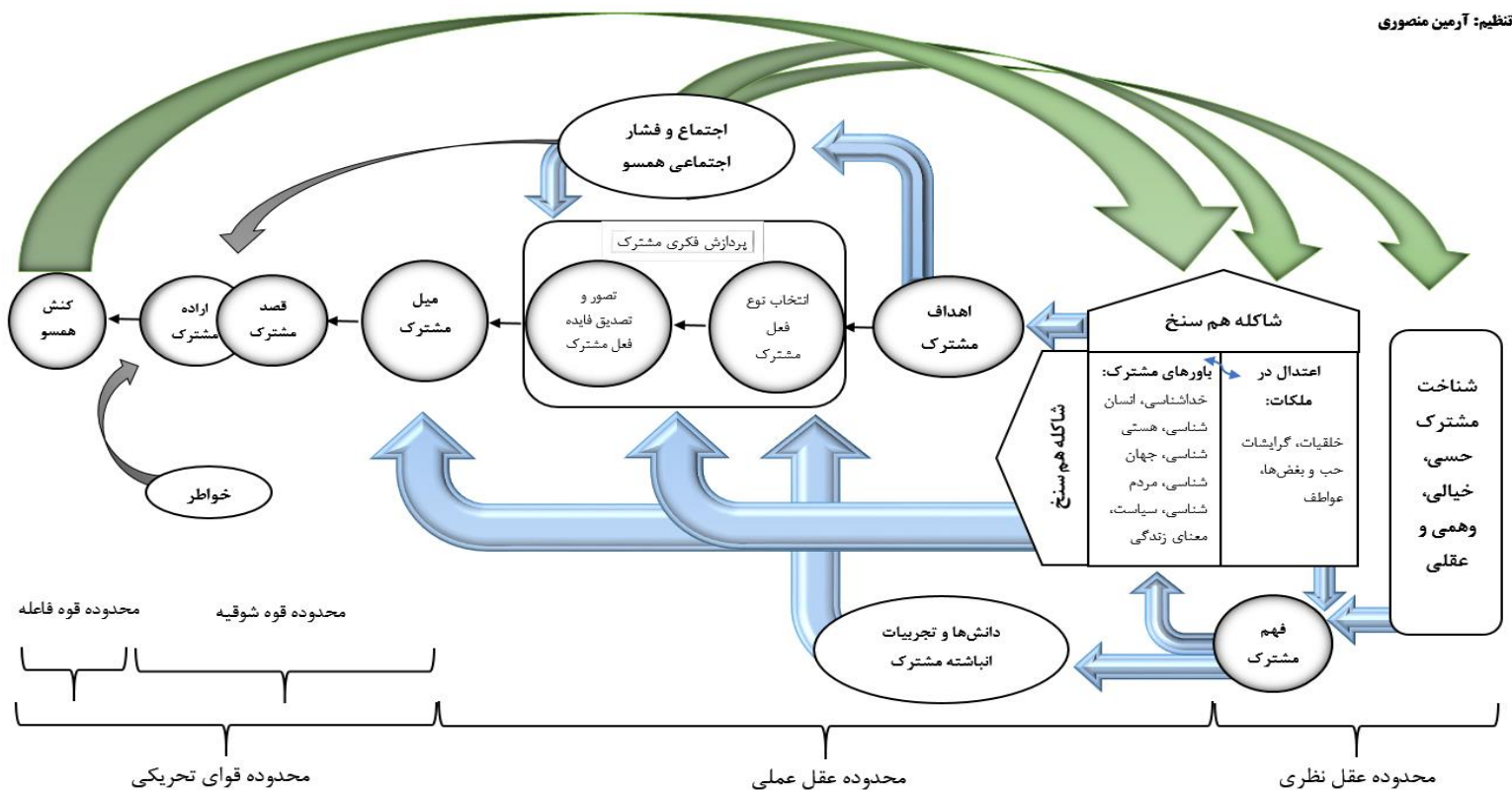
۶. باورهای مشترک و اعتدال در ملکات، شاکله هم‌سنخ (هم‌سنخ = هم‌تیپ، نه مشترک) برای عوامل را به وجود می‌آورد.

۷. نتیجه باورهای مشترک میان عوامل و اعتدال در ملکات آن‌ها (یعنی شاکله هم‌سنخ)، تحقق اهداف مشترک برای عوامل است.
۸. عوامل برای دستیابی به اهداف مشترکشان اجتماع تشکیل می‌دهند. (پیشتر بیان شد که قوام شکل‌گیری اجتماع به باورها و ملکات (گرایش‌ها، خلیات، حب و بغض‌ها و...) عوامل آن اجتماع است).
۹. اهداف مشترک در شکل‌گیری سعی در روند پردازش یکسان (حرکات فکری) درباره فعل (انتخاب فعل، تصور و تصدیق فایده) توسط عوامل نقش دارد.
۱۰. دانش‌ها و تجربیات انباشته یکسان در ذهن عوامل، منجر به روند پردازش یکسان (حرکات فکری) درباره فعل (انتخاب فعل، تصور و تصدیق فایده) توسط عوامل می‌گردد.
۱۱. شاکله هم‌سنخ عوامل، منجر به روند پردازش یکسان (حرکات فکری) درباره فعل (انتخاب فعل، تصور و تصدیق فایده) توسط عوامل می‌گردد.
۱۲. شاکله هم‌سنخ و عمل قوای تحریکی ذیل تسلط تام عقل عملی، منجر به شکل‌گیری میل مشترک در قوه شوقیه می‌گردد.
۱۳. پس از شکل‌گیری جامعه، رشد در آن اجتماع در شکل‌گیری باورهای مشترک و اعتدال در ملکات و ایجاد شاکله هم‌سنخ نقش پیدا می‌کنند.
۱۴. پس از شکل‌گیری جامعه، رشد در آن اجتماع در شکل‌گیری اطلاعات شناختی مشترک برای عوامل نقش پیدا می‌کنند.
۱۵. پس از شکل‌گیری جامعه، اجتماع و فشار اجتماعی موجود در شکل‌گیری پردازش فکری مشترک برای عوامل نقش پیدا می‌کنند.
۱۶. میل مشترکی که تحت تسلط عقل عملی درآمده و حالت اعتدال به خود گرفته است، منجر به تحقق اراده مشترک می‌شود.

۱۷. پس از شکل‌گیری جامعه، فشار اجتماعی ناشی از شاکله جامعه، مستقیماً بر روی شکل‌گیری ارادهٔ مشترک تأثیر می‌گذارد و تحقق ارادهٔ مشترک را تسهیل می‌کند.
۱۸. خواطر در ارادهٔ مشترک نیز نقش دارند و «ید الله مع الجماعة»، مصداق بارزی از تأییدات الهی برای اجتماع عوامل است.
۱۹. ارادهٔ مشترک قوای فاعلی عوامل را به حرکت درمی‌آورند و در نهایت به کنش‌های هم‌سو منجر می‌شوند.

شکل ۲. مدل مفهومی فرآیند تحقق ارادهٔ مشترک

تنظیم: آرمین منصوری

۴. نتیجه‌گیری

شکل‌گیری ارادهٔ مشترک در عوامل انسانی یک سازمان به دلیل تاثیر مستقیم و فراوان آن بر بهره‌وری سازمانی حائز اهمیت است. اگر برای عوامل، موارد شاکلهٔ هم‌سنخ (مجموعهٔ اعتدال در ملکات و باورهای مشترک) فهم مشترک از شناخت‌های مشترک، دانش‌ها و تجربیات انباشته یکسان، رشد در اجتماع واحد و فشار اجتماعی هم‌سو و عمل قوای تحریکی ذیل تسلط تام عقل عملی، تضمین شوند، ارادهٔ مشترک قابل انتظار است و به هر میزان که عوامل در عقلانیت فعلیت یابند، به همان میزان ارادهٔ مشترک به صورت تام‌تر و با انحراف بسیار اندک تحقق خواهد یافت.

منابع

- قرآن کریم
- بافکار، حسین (۱۳۸۴)، *بهره‌وری در پرتو اسلام*، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما
- حیدری، سیدروح الله (۱۴۰۰)، *نقش باورهای اسلامی بر افزایش بهره‌وری نیروی انسانی*، قم: جلوه کمال
- سهروردی، یحیی بن حبش (۱۳۷۵)، *مجموعه مصنفات شیخ اشراق*، جلد ۲، تصحیح و مقدمه هانری کربن و سید حسین نصر، تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۹۸۱)، *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*، جلد ۳، چاپ سوم، حاشیه علامه طباطبایی، بیروت، دار احیاء التراث العربی
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۹۸۱)، *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*، جلد ۴، چاپ سوم، حاشیه علامه طباطبایی، بیروت: دار احیاء التراث العربی
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۹۸۱)، *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*، جلد ۶، چاپ سوم، حاشیه علامه طباطبایی، بیروت: دار احیاء التراث العربی

- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۹۸۱)، *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*، جلد ۸، چاپ سوم، حاشیه علامه طباطبائی، بیروت: دار احیاء التراث العربی
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۹۸۱)، *الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه الاربعه*، جلد ۹، چاپ سوم، حاشیه علامه طباطبائی، بیروت: دار احیاء التراث العربی
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۳۶۰)، *شواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه*، حاشیه: ملاهادی سبزواری، چاپ دوم، تهران: مرکز نشر دانشگاهی
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۳۶۶)، *شواهد الربوبیه*، مترجم: جواد مصلح، تهران: چاپ اول، انتشارات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۳۶۳)، *مفاتیح الغیب*، تهران: موسسه تحقیقات فرهنگی.
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۳۰۲ق)، *مجموعه الرسائل التسعه*، قم: مکتبه المصطفوی.
- صدرالدین شیرازی، محمد (۱۳۵۴)، *المبدأ والمعاد*، تهران، انجمن حکمت و فلسفه ایران.
- علیمحمدی، رحمان، نقیان فشارکی، مهدی، (۱۳۹۵)، *طراحی فرامدل جامع و ارائه زبان برنامه ریزی قابلیت آرایه های دفاعی، فرماندهی و کنترل*، سال اول، شماره ۲، ۸۱-۱۰۹.
- فرجیان شوشتری، داود، نقیان فشارکی، مهدی، فطانت، عبدالحمید، (۱۳۹۷)، *نظریه دفاع آرایه ای و نوآوری اجتماعی شده در مقایسه با شبکه محوری و نوآوری شبکه محور*، *فرماندهی و کنترل*، سال دوم، شماره ۱، ۶۹-۵۰.
- منصوری، آرمین، (۱۴۰۳)، *تبیین مدل مفهومی فرآیند تحقق کنش انسانی مبتنی بر فلسفه صدرایی*، پژوهش های مابعدالطبیعی، ۵(۲)، ۳۲۵-۳۵۳.
- مصباح یزدی، محمدتقی، (۱۳۷۴)، *آموزش فلسفه*، جلد ۲، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی
- مطهری، مرتضی، (۱۳۷۲)، *مجموعه آثار (جامعه و تاریخ)*، جلد ۲، قم: صدرا.
- نراقی، احمد، (۱۳۸۵)، *معراج السعاده*، چاپ ششم، انتشارات دهقان، تهران.